

Biodiverse

Artskydd – möjlighet eller hinder?

Biodiverse är en tidskrift från SLU Centrum för biologisk mångfald (CBM) vid Sveriges lantbruksuniversitet. Den utkommer med ca fyra nummer per år och tar upp aktuella ämnen och händelser inom svensk naturvård och internationell naturvårdsutveckling kopplat till biologisk mångfald.

ISSN:1401-5064

Ansvarig utgivare
Håkan Tunón, CBM

Redaktör, produktion och layout
Annika Borg, CBM
Box 7012
750 07 Uppsala
Tel 018-67 12 12

Gästredaktör
Johnny de Jong, CBM

Redaktion
Annika Borg, Håkan Tunón,
Johnny de Jong

biodiverse@slu.se
www.biodiverse.se

Upplaga
6 200 ex

Tryck
Ljungbergs tryckeri

*Respektive författare står för
innehållet i artiklarna.*

SLU Centrum för biologisk mångfald (CBM) bedriver forskning, utrednings- och kommunikationsverksamhet om relationen mellan biologisk mångfald och samhälle. CBM kombinerar forskning inom naturvetenskap, humaniora och samhällsvetenskap i ämnesöverskridande projekt, vilket ger unika möjligheter att utveckla helhetskoncept för att förstå biologisk mångfald.

CBM är en del av Sveriges lantbruksuniversitet, SLU.

Foto: Annika Borg

Vi och naturen – att leva tillsammans

Vi i Västvärlden har länge levt i ett destruktivt förhållande med naturen, även om vi ofta gärna vill säga att vårt liv är hållbart. Men vi är inte där än! Under FN:s dekad för biologisk mångfald 2011–2020 var den cat-chiga devisen *Living in Harmony with Nature*. Utvecklingen skulle vändas – vi misslyckades. I december 2022 enades världen om ett nytt globalt ramverk med en ny tidsfrist. Temat för detta nummer av Biodiverse är artskydd. Hur ska vi bevara arter för framtiden?

Arbetet med modernt artskydd i Sverige inleddes 1907 och resulterade i en stadga om jakt och fridlysning 1928, vilken bland annat innebar att det blev helt förbjudet att döda flera rara arter, såsom blåkråka, härfågel, skärfläcka och sommargylling. Tidigare var dessa endast skyddade under sommarhalvåret.

Huvudbudskapet i konventionen om biologisk mångfald är att bevara och hållbart nyttja biologisk mångfald. I Sverige lyfter vi gärna den svenska modellen, det vill säga att naturskyddet sker i skyddade områden men även i produktionslandskapet, tack vare hänsynsfulla metoder. Hur långsiktigt hållbart nyttjandet är i praktiken kan ifrågasättas. Antalet rödlistade arter i skogs- och odlingslandskapet är stort och utvecklingen inte positiv.

Balansen mellan nyttjande och bevarande är inte heller enkel. Ibland menas att nyttjande och bevarande inte kan kombineras, är en population svag borde den inte beskattas. Samtidigt är nyttjandet ett viktigt verktyg för att skapa förståelse för bevarandeinsatser. Då blir frågan snarare vilket uttag som populationen faktiskt tål – och att det baseras på kunskap. Att fatta beskattningskvoter på politiska grunder är knappast rätt väg att gå. Långsiktigt hållbart kan det bara bli om det är ekologiskt hållbart, vad man än säger om ekonomisk eller social hållbarhet i tre-pelar-modellen.

Man bör även väga in en kontinuerlig minskning av arters livsmiljöer genom samhällets ständiga expansion och städernas förtätning, vilket minskar levnadsutrymmet. Vi måste bli bättre på att se framtidsfrågorna holistiskt. Artskydd, politik och samhällsutveckling är i högsta grad sammankopplade. Såsom pekas ut i nya globala ramverket – och i Sara Hommens artikel (s. 12) – så behövs allsidiga dialoger för att lyfta trender, behov, hot och lösningar för att nå det där utopiska hållbara samhället som är på de flestas läppar.

Håkan Tunón,
föreståndare CBM

Syns inte
– finns inte?

22

Foto: Johnny de Jong

20

Foto: CC BY-SA 4.0 / LUBOMIR ROSENSTEIN

08

Foto: Sara Berglund

18

Artskydd genom
dialog

12

Här ska inga
fladdermöss
komma och
stoppa byggen!

06

Foto: Mikael Svensson

10

OM OMSLAGET

Större brunfladdermus, *Nyctalus noctula*, har ett starkt skydd, men är väldigt utsatt för vindkraftverk och en av de arter som oftast dödas. Foto: Johnny de Jong.

- 04 I korthet
- 06 Här ska inga fladdermöss komma och stoppa byggen!
- 08 Fridlysning av arter – viktigt för artbevarandet
- 10 Bättre kunskaper om arterna – en förutsättning för effektivt skydd
- 12 Artskydd genom dialog
- 14 "Vi behöver lyfta blicken" Artskyddet ur konsultens perspektiv
- 16 "Vi kan väl bygga nya boplatser någon annanstans?"
- 18 Artskyddet och skogsbruket – hur ska vi ha det?
- 20 Internationella konventioner: Hur påverkar de artskyddet i Sverige?
- 22 Syns inte – finns inte?
- 24 Bokanmälningar

Rapport från MK23

I november 2023 genomfördes den årliga Mångfaldskonferensen, "En global räddningsplan". Nu kan vi presentera konferensrapporten där resultatet av konferensens dialogverkstäder finns dokumenterade. Rapporten har skickats till miljömålsberedningen som ett inspel i Sveriges arbete för att sätta nya mål i enlighet med Global Biodiversity Framework.

I november 2023 genomfördes den årliga Mångfaldskonferensen, "En global räddningsplan" vid Sveriges lantbruksuniversitet. I tio dialogverkstäder diskuterade konferensens deltagare tolv av åtgärdsmålen som beslutades vid COP15 (partsmötet för konventionen om biologisk mångfald). Uppdraget för konferensdeltagarna var att formulera ett eller flera etappmål utifrån det aktuella åtgärds målet i Global Biodiversity Framework.

iversity Framework. Alternativt formulera de svårigheter, målkonflikter eller liknande som kan göra det svårt att i svensk kontext implementera åtgärds målet.

Nu finns konferensrapporten publicerad, där resultatet av dessa dialogverkstäder finns dokumenterade.

I rapporten *Inspel till Sveriges strategi för det globala ramverket för biologisk mångfald* finns analyser av behoven för att uppfylla tolv av ramverkets åtgärds mål i Sverige. Varje mål som togs upp på konferensen har ett kapitel, som inleds med den officiella svenska översättningen av åtgärds målet, följt av en reflektion baserad på skrivelser från sekretariatet för FN:s konvention om biologisk mångfald. Därefter presenteras Naturvårdsverkets bristanalys och Naturvårdsverkets förslag och det hela avslutas med en rapport från dialogverkstaden som genomfördes på Mångfaldskonferensen.

Det globala ramverket Kunming-Montreal

Global Biodiversity Framework är ett dokument som omfattar sammanlagt fyra mål till 2050 och 23 åtgärds mål till 2030. Dessa är tillsammans tänkta att utgöra en global strategi för att vända den negativa utvecklingen vad gäller biologisk mångfald och ekosystemtjänster. Målet är att uppnå visionen att nå en värld som lever i harmoni med naturen till 2050. För att bli operativ så behöver varje medlemsstat dock anpassa sin politik vad gäller såväl nyttjande och bevarande av biologisk mångfald som hela samhällsutvecklingen.

Ladda ner rapporten från www.slu.se/CBM

Skogsstyrelsen: Svenskarna redo betala mer för att skydda skogen

Dagens Nyheter, 18 januari

Svenskarna är inte beredda att betala för att rädda den biologiska mångfalden

Aktuell Hållbarhet, 24 jan

Två olika rubriker om Skogsstyrelsens rapport *Samhällsekonomisk värdering av att bevara biologisk mångfald genom ytterligare skydd av skog*.

CBM – del av en ny avdelning

Sedan hösten 2023 ingår SLU Centrum för biologisk mångfald (CBM) i en nybildad avdelning under institutionen för stad och land – Avdelningen för statsvetenskap och naturresursförvaltning. Ett för SLU nytt ämne och professur ingår också i avdelningen.

Avdelningen består av CBM, forskningsämnet statsvetenskap och enheten för miljöintegrering.

Ämnet statsvetenskap är helt nytt för SLU, och en ny professur inrättades i samband med detta. Erik Hysing började som professor i statsvetenskap i september 2023.

– Att bygga upp statsvetenskap som ett nytt forskningsämne är en spännande utmaning och en unik möjlighet. Det ger möjligheter att lyfta miljö- och hållbarhetsfrågornas politiska dimensioner i forskning, utbildning och samverkan vid SLU, säger han.

Foto: Jenny Svernlöv-Gillner

Forskning och utbildning i statsvetenskap vid SLU kommer att ha en inriktning mot politikens praktiska tillämpning och utveckling.

Omorganisationen kan leda till att CBM:s arbete med genomförande av Konventionen om biologisk mångfald förankras tydligare i statsvetenskaplig forskning, men också till en ökning av den internationella verksamheten.

CBM:arna har också fått nya kollegor i och med enheten för miljöintegrering, som sedan länge varit en del av institutionen för stad och land. Även här finns möjligheter för gränsöverskridande samarbeten och intressanta samtal och diskussioner.

Ny doktor med kulturspannmål som specialitet

I mitten på februari disputerade Tove Ortman med sin avhandling *New potential in old varieties: Using landrace cereal to meet food production challenge*. Tove har varit doktorand i forskningsprojektet "Historiska sädeslag i framtidens mat".

Tove Ortman har studerat kulturspannmål i fältförsök och intervjuat lantbrukare och andra som använder dessa äldre sorter av grödor.

– Det finns ett speciellt intresse för kulturspannmålen bland ekologiska lantbrukare, bagare och konsumenter. Vi har sett att de gamla sorterna har egenskaper som gör dem intressanta för odling på marginella odlingsmarker och i ekologiska odlingsssystem, säger hon.

Tove Ortman och hennes medarbetare har bland annat jämfört kulturspannmål av vårmete med moderna vetesorter, i ekologisk odling.

– Kulturvetet gav lika höga skördar som de moderna ekologiska sorterna när vi gav grödnarna väldigt låga nivåer av gödsel. Kultursorterna gav också högre halsmskörd. Dessutom har vi sett att de två äldsta sorterna i våra försök, Dala lantvete och Ölands lantvete, konkurrerar väldigt bra

med ogräs, säger Tove.

Hon menar att kulturspannmålen öppnar möjligheter till mer odling av spannmål på marker utanför de bördiga slättbygderna.

Tove Ortmans doktorandprojekt har varit en del av ett större sexårigt tvärvetenskapligt forskningsprojekt som SLU Centrum för biologisk mångfald leder: Historiska sädeslag i framtidens mat. Där har forskare från SLU och Högskolan Kristianstad tillsammans med branschfolk undersökt möjligheter med gamla spannmålssorter. Syftet med projektet är att undersöka potentialen hos kulturspannmål i ekologisk produktion.

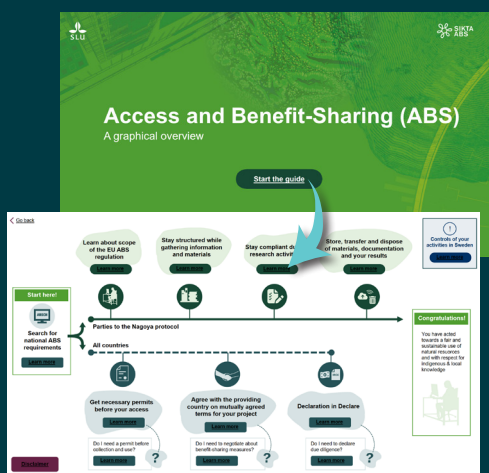
– Det är ett från-jord-till-bord-projekt där jag och min handledare forskar om spannmålens agronomiska egenskaper och lantbrukarnas intressen. Andra forskare i det större projektet tittar på kulturspannmålens näringsinnehåll, smak, och konsumentintresset. Vi har skickat vidare skörden från mina fältförsök för näringsanalyser och smaktester hos de andra forskarna, säger den nyblivna doktorn.

Foto: Karin Gerhardt

Tove Ortman under disputationens första del, där hon berättar om sitt arbete. Opponent var Dr Matthew Reed, Director of The Countryside and Community Research Institute (CCRI), University of Gloucestershire.

Läs mer om disputationen och avhandlingen: www.slu.se/kulturspannmal

Läs mer och testa verktyget: www.slu.se/sikta-abs

Nytt digitalt verktyg för vägledning inom ABS

Använder du i din forskning genetiska resurser och/eller traditionell kunskap som rör genetiska resurser, som har sitt ursprung i andra länder än Sverige? Nu finns ett verktyg för råd och information om hur du ska gå tillväga för att uppfylla lagkraven.

Forskning i Sverige på genetiska resurser eller traditionell kunskap som rör genetiska resurser med ett ursprung i andra länder kan beröras av flera lagar, stiftade såväl i ursprungslandet som i Sverige eller EU. Svenska forskare som arbetar med genetiska resurser och traditionell kunskap som rör genetiska resurser måste ta reda på

om deras forskning berörs av lagstiftning eller inte.

Nu finns ett digitalt verktyg i form av en interaktiv PPT, som ledsagar forskare genom krav rörande följsamhet gentemot EU ABS-förordningen och berättar om ABS Clearing-House samt ger handfasta råd.

ABS står för Access and Benefit Sharing (tillträde och vinstdelning), en benämning för de processer och avtal som reglerar en rättvisare användning av biologiska resurser och traditionell kunskap som direkt eller indirekt har ursprung i andra länder.

Här ska inga fladdermöss komma och stoppa byggen!

Foto: Johnny de Jong

Fladdermöss är riktiga bakåtskrivare. Vill bara stoppa allt. Har vi någon plats för biodiversitet i vårt moderna landskap?

Vi har en ganska stark lagstiftning när det gäller artskydd i Sverige. Vi har också många andra redskap som bidrar till ett bra artskyddsarbete, till exempel miljöbedömningar baserat på naturvärdesinventeringar. Trots detta har vi svårt att nå våra miljömål. Vad är det då egentligen som saknas för att artskyddsarbetet ska bli effektivt?

När exploatering ska genomföras, till exempel ett bostadsbygge, görs i allmänhet en miljökonsekvensbedömning (läs mer om detta på sidan 14 i detta nummer). Man bör då jobba med olika exploateringsalternativ, inklusive ett noll-alternativ (vilka blir konsekvenserna om vi inte exploaterar). Därefter genomförs olika inventeringar där artförekomster med mera guidar oss rätt. Alla inventeringar ska förstås genomföras under optimal årstid. Syftet är att välja det alternativ som ger minst miljöskada och mest nytta. Ja, så ser det ut i teorin, men tyvärr inte alltid i praktiken. I verkligheten finns oftast bara ett exploateringsalternativ. Ibland finns redan ett kontrakt med en byggherre innan miljöbedömningen görs, och väldigt sällan finns det tid att vänta till rätt årstid för att genomföra inventeringar. Det säger sig självt att eventuella artfynd bara ses som hinder. Sällsynta

arter betraktas inte som en tillgång utan som ett bekymmer. Arterna ses som bromsklossar i vår utveckling, i stället för ett hjälpmedel för att exploatera på rätt ställe.

Arter – nej tack!

Vår miljölagstiftning bygger till stor del på EU-direktiv, som i sin tur bygger på internationella överenskommelser (se sidan 8 samt sidan 20). Det finns mycket inom dessa direktiv som kan diskuteras, till exempel har vi rätt arter på listorna eller saknas något viktigt, bör vi ha ett skydd på individ- eller populationsnivå, bör man inrikta sig på att skydda arterna eller på miljöerna? Man kan också fundera på om vi har rätt verktyg och tillräckliga kunskaper om arterna (sidan 10 samt 22). Det finns garanterat mycket som kan bli bättre. Men frågan är om inte det största hindret mot ett effektivt artskydd är vår inställning till biodiversitet och till sällsynta arter. Mellanrubriken ovan utgår från verkligheten.

På ett sammanträde i Smedjebackens kommun beslutade helt enkelt kommunfullmäktiga att fladdermöss inte ska stoppa bostadsbygge. Man tog alltså ett politiskt beslut på att i Smedjebackens kommun gäller inte miljölagstiftningen. Alla partier stod bakom beslutet. När Miljöpartiet, det parti i Sverige som sägs prioritera miljövärden, fick frågan ifall man stod bakom beslutet blev det raljerande svaret: "...det är klart att vi ska bygga. Såvida vi nu inte hittar någon "vitryggig fladdermus" som dessutom är enbent, eller liknande..." (Dalademokraten 2016). En negativ attityd mot artskydd och biodiversitet finns alltså i alla partier. Smedjebackens kommun har för övrigt utsett sig själva till "eko-kommun".

Långbänk

Men spelar negativa attityder mot biodiversitet egentligen någon roll? Vi har ju lagstiftning på plats till skydd för arterna. Ja, det spelar en stor roll, kanske

”

...det är klart att vi ska bygga. Såvida vi nu inte hittar någon "vitryggig fladdermus" som dessutom är enbent, eller liknande...

(Miljöpartiet, Smedjebacken, 2016)

Sumpskogen producerar mängder med insekter, och här trivs fladdermössen. Men här trivs även många andra arter. Det finns nästan alltid en koppling mellan olika sällsynta arter. Dessa arter stoppar inte utvecklingen, de guidar oss rätt när vi gör miljöbedömningar.

Foto: Johnny de Jong

helt avgörande. Eftersom miljöbedömningar inte alltid genomförs på rätt sätt och vid rätt tillfälle, så kan det ta lång tid innan man får fram ett beslutsunderlag. När det bara finns ett exploateringsalternativ så gör man allt man kan för att driva igenom det, inte minst därför att man kanske redan har sålt marken och skrivit kontrakt med en exploatör. Miljontals kronor kanske står på spel. Våldigt många ärenden utsätts för långa domstolsprocesser med överklaganden till högsta instans. Ett enkelt exploateringsärende kan ta tio år av överklaganden och kompletteringar. Självklart börjar politiska makthavare att fundera på om inte processen borde "förenklas" det vill säga om man inte borde försämra artskyddet. Frågan om artskydd och exploatering blir ofta hårt polariserad, med en dialog som präglas av misstro och hårda angrepp (sidan 12).

Uppförssbacke för arterna

Exploateringsstrycket är mycket hårt i många av Sveriges urbana områden. Här försöker man ofta "kringgå" artskyddet genom olika kompensations- eller restaureringsåtgärder. Detta har

vi belyst i tidigare nummer av Biodiverse (till exempel nr 2/2020, med tema Ekologisk kompensations). Det finns självklart åtgärder som fungerar (sid 16), men oftast är bevisen i form av uppföljning eller vetenskapliga studier bristfälliga. Det bygger ofta på rena gissningar utan uppföljning av resultatet. Samtidigt hårdnar konflikten om artskyddet inom skogsbruket. Miljölagstiftningen kan innebära att en skogsägare förhindras att avverka skogen, samtidigt som regeringen drar ner på budgeten som ska kompensera markägarna för intrånget (sid 18). Detta bidrar inte direkt till att artskydd blir mer populärt.

Oviss framtid för sällsynta arter

I det här numret av Biodiverse ger vi en mängd exempel på åtgärder som stärker artskyddet. Sammantaget ser det ganska positivt ut. Men de kvarstående frågorna är: Vill vi verkligen skydda arter? Vill vi bevara och förstärka biodiversiteten? Ser vi sällsynta arter som en tillgång, något värdefullt, eller är det bara ett hinder? Den viktigaste frågan är förstås hur den politiska viljan att bevara arter ser ut. •

TEXT:

Johnny de Jong, CBM, gästredaktör för detta nummer av Biodiverse

Foto: Annika Borg

Fridlysning av arter

– viktigt för artbevarandet

I över hundra år har vi haft fridlysta arter i Sverige. Reglerna om fridlysning handlar om att ta hänsyn till de allra mest utsatta arterna. Kunskap i ett tidigt skede om hur olika arter påverkas av vad vi människor gör är viktig för att kunna justera planerade verksamheter i linje med vad bestämmelserna säger.

Sverige fick sin första lag om fridlysning av arter samtidigt som våra första nationalparker, redan i början av 1900-talet. Fridlysningsreglerna från EU:s naturvårdsdirektiv tillkom sedan i samband med vårt EU-medlemskap 1995. De är EU:s genomförande av naturvårdskonventioner som konventionen om biologisk mångfald, Bernkonventionen, Ramsarkonventionen och Bonnkonventionen.

Tidigare fanns i fridlysningsbestämmelserna ett undantag för ”ändamålsenligt nyttjande av marken”, men det ändrades 2007 när det blev tydligt att fridlysningsbestämmelserna från EU gäller både vid exploatering och pågående markanvändning som jord- och skogsbruk. Vi vet idag att markanvändningen är det största hotet mot arter.

Fridlysning förhindrar plockning och insamling som skulle kunna göra att vissa populära och väldigt sällsynta arter annars riskerar att försvinna. När det gäller plockning är det frågan om tätortsnära platser där vi alla fortsatt vill kunna njuta av blåsippor, gullvivor och liljekonvaljer. Insamling av forsknings-skäl är något som man kan få göra när det behövs.

Varken fridlysningsreglerna från EU eller de nationella reglerna är till för att hindra samhällsnyttig verksamhet. Men det handlar om att genomföra exploatering och annan markanvändning hållbart, det vill säga på ett sätt som gör att den biologiska mångfalden också kan finnas kvar. Den behöver vi människor för att säkra våra nuvarande och framtida behov av till exempel hälsosam mat, rent vatten, frisk luft, mediciner och en naturmiljö som ger oss välbefinnande.

Det handlar om att ta hänsyn till de arter som behöver sådan hänsyn. Detta genom att undvika vissa känsliga platser och att ta hänsyn till den biologiska mångfalden genom att ibland behöva göra åtgärder på ett annat sätt eller vid en annan tidpunkt.

Fridlysningsreglerna

Det finns idag fyra olika kategorier av fridlysta arter med lite olika skydd: fåglar, andra djur, växter och de nationellt skyddade arterna.

Fåglar: Alla vilda fågelarter är fridlysta. Om man vill döda eller fånga fåglar (eller däggdjur) hanteras det i stället enligt den svenska jaktlagstiftningen där det finns motsvarande regler. Det

gäller även i samband med fiske efter fisk, kräft- eller blötdjur som hanteras i fiskelagstiftningen. Dödande av fåglar (och däggdjur) som sker med annat syfte, som en oönskad bieffekt av pågående eller ändrad markanvändning, är förbjuden enligt artskyddsförordningen. I de fallen bedömer vi att det inte är ett individskydd för fåglar utan att skyddet handlar om att upprätthålla livskraftiga populationer inom arternas naturliga utbredningsområde. I praktiken innebär det att man oftast inte behöver ta särskild hänsyn till talgoxe, men generellt för mindre hackspett.

Fåglars bon är fridlysta och för sådana arter som nyttjar boet återkommande skyddas det även när det inte används. Det är förbjudet att samla in fågelägg, även om de är tomma. Man får inte heller störa fåglar på ett sätt som kan få betydelse för upprätthållandet av deras populationer, vilket också kan inkludera förstörelse av fågelartens livsmiljö.

Andra djur: Vissa andra djur än fåglar är också fridlysta utifrån reglerna från EU-direktiven. Det är djur som på EU-nivå är hotade, sällsynta eller bara finns på en viss plats. Därför har de ett strikt individskydd. Exempel är alla

Foto: CC BY-SA 4.0 / LUBOMIR ROSENSTEIN

Fridlysning är ett sätt att förhindra plockning och insamling som skulle kunna göra att vissa populära och väldigt sällsynta arter annars riskerar att försvinna. När det gäller plockning är det frågan om tätortsnära platser där vi alla fortsatt vill kunna njuta av blåsippor, gullvivor och liljekonvaljer. Insamling av forskningsskäl är något som man kan få göra när det behövs efter ansökan om dispens.

Blåsippan (bilden) är fridlyst i hela landet, men på olika sätt i olika områden. Det är i hela landet förbjudet att gräva upp blåsippan, men på vissa platser är det inte heller tillåtet att exempelvis plocka den.

FAKTA: FRIDLYSNING

Fridlysning är ett juridiskt bindande skydd för vissa arter. Syftet med fridlysning är att skydda en växt- eller djurart som riskerar att försvinna eller utsättas för plundring. Fridlysning kan också ske för att uppfylla internationella åtaganden. Det är förbjudet att till exempel döda, fånga eller på annat sätt samla in exemplar av fridlysta djurarter. Växterna får inte plockas, grävas upp eller förstöras. Skyddet av både djuren och växterna gäller alla stadier, t.ex. rom, larver och frön. Läs mer om fridlysning på www.naturvardsverket.se

våra fladdermusarter, buskmus, större vattensalamander, långbensgroda, hasselnok, cinnoberbagge, svartfläckig blåvinge och citronfläckad kärrtrollslända. Skyddet innebär att arterna inte får dödas eller störas. Det innebär också ett starkt skydd mot skada eller försämringar av deras fortplantningsområden och viloplats. Platsernas funktion för den fridlysta arten, som till exempel skydd under fortplantningen eller vinterdvalan gäller även när arten inte är där, om det kan vara så att platsen kommer att användas igen.

Växter: Ett antal växter som är hotade eller sällsynta på EU-nivå eller sådana växter som bara finns på en viss plats (endemer) inom EU är också fridlysta. För verksamheter som skadar växter som en oönskad bieffekt har vi bedömt att skyddet ligger på populationsnivån. Exempel är guckusko, norna, gulyxne, sandnejlika, hänggräs, skogsrör, lappranunkel, nipsippa och hällebräcka. De flesta växtarterna i denna kategori är ovanliga, men några är mer spridda i Sverige. Växterna får i övrigt inte plockas eller grävas upp.

Nationellt skyddade arter: De nationellt fridlysta arterna har ett fridlysningskydd för att förhindra att de försvinner eller plundras. Det är både djur och växter samt även svampar och alger. Exempel är blåsippa, liljekonvalj,

alla orkidéarter, grön sköldmossa, långskägg, bombmurkla, mindre vattensalamander, snok och ekoxe. Djuren får inte fångas eller dödas och växterna inte plockas eller grävas upp. För verksamheter där påverkan på de nationellt fridlysta arterna är en oönskad bieffekt, som pågående markanvändning eller exploatering, krävs att det finns en risk för att artens bevarandestatus i området försämras för att utlösa förbuden. Regeringen aviserade i samband med den nya skogsutredningen att det även kommer genomföras en utredning separat av det nationella fridlysningskyddet.

Hanteringen av fridlysta arter för verksamheter

A och O för den praktiska hanteringen är att beakta fridlysta arter tidigt och att skaffa kunskap om vilka arter som kan påverkas på ett förbjudet sätt, samt vilka skyddsåtgärder som kan vidtas för att undvika en sådan påverkan. Det handlar oftast om att justera den planerade verksamheten i tid och rum eller att genomföra den på ett annorlunda sätt. Det finns gott om praxis angående behovet att ha ett bra underlag i ett tidigt skede. Det är mycket svårt att få dispens för pågående markanvändning och nya verksamheter om de inte utgör tvingande allt överskuggande allmänintressen. För de nationellt skyddade arterna är möjligheterna att få dispens något större. •

TEXT:

Helene Lindahl,
handläggare och
vägledare för
fridlysningsfrågor,
Naturvårdsverket

Foto: privat

Bättre kunskaper om arterna

– en förutsättning för effektivt skydd

Både juridik och GIS-baserade redskap för artskyddshandläggning har utvecklats avsevärt under de senaste åren. Men det saknas ofta grundläggande fakta om arterna, trots att goda kunskaper om arternas utbredning och ekologi är en nödvändig förutsättning för ett effektivt artskyddsarbete. Ökad kunskap om vår biologiska mångfald är nödvändig för att Sverige ska uppnå miljömålen.

I svensk lagstiftning vilar skyddet av arter på tre ben: områdesskydd, fridlysning (eller fredning, beroende på vilken lagstiftning som gäller) och olika förvaltningsåtgärder, till exempel reglerad jakt och fredning i samband med fortplantningen. Oavsett formen av skydd är goda kunskaper om arterna nödvändigt. Vi behöver veta var de finns, vilka krav de har på sin livsmiljö och hur de uppträder under olika delar livscykel.

Den viktigaste källan till kunskap om var olika arter förekommer är Artportalen. Artportalen är ett webbaserat rapporteringssystem där vem som helst kan registrera sig och rapportera in sina artfynd. Sedan starten år 2000 har Artportalen utvecklats och vuxit, och den 31 december 2023 hade det registrerats mer än 100 miljoner fynd av över 40 000 arter.

Kraftig ökning av antalet artfynd

Den spontana rapporteringen speglar rapportörernas intressen, kunskaper och bostadsort. Fynd av fåglar och kärlväxter dominerar stort medan andra grupper rapporteras sparsamt eller nästan inte alls. Ett intressant förhållande är att det går att se hur antalet rapporter av en mindre känd artgrupp ökar när det publiceras bra bestämmningslitteratur.

Ett annat tydligt mönster är en stadig ökning av rapporter av naturvårdsintressanta arter. Ett exempel är den skogslevande orkidén knärot där antalet rapporter ökat kraftigt under

åren 2020–2023. Ökningen beror huvudsakligen på enskilda rapportörers riktade inventeringar i syfte att skydda naturvårdsintressant skog och speglar inte på något sätt den sanna populationsutvecklingen.

Artportalen har efterhand blivit allt viktigare även i myndigheternas arbete. Länsstyrelserna kräver idag att resultatet av de inventeringar de finansierar lagras i Artportalen. Genom ett samarbetsprojekt mellan länsstyrelserna och SLU Artdatabanken har naturvårdsmyndigheterna sedan år 2008 dessutom direkt tillgång till den samlade informationen via det GIS-baserade systemet Artsök. För de som arbetar på länsstyrelserna är information om kända förekomster av olika arter idag bara en knapptryckning bort!

Sverige är ett stort land med en kraftigt urbaniserad befolkning, vilket innebär att det finns stora områden som sällan eller inte alls besöks av biologer. När det gäller sällsynta arter – samt arter för vilka det krävs specialistkunskaper för att hitta och bestämma korrekt – är kunskapsluckorna stora. Det är därför viktigt att komma ihåg att rapporteringen i Artportalen inte berättar allt om arternas förekomst och utbredning, även om det är den bästa kunskapskällan vi har. I de fall det saknas artfynd är det nödvändigt att inventera. Inte minst gäller det områden med kontinuitetsskog, äldre traditionellt brukade jordbruksmarker och oexploaterade vattendrag där förut-

TEXT:

Mikael Svensson,
SLU Artdatabanken

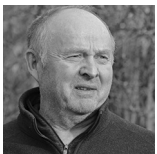

Foto: Anna Fohrman

sättningar att hysa skyddsvärda arter är särskilt goda.

Bristen på landskapstäckande inventeringar är ett allvarligt hot mot den biologiska mångfalden.

Har vi livskraftiga förekomster?

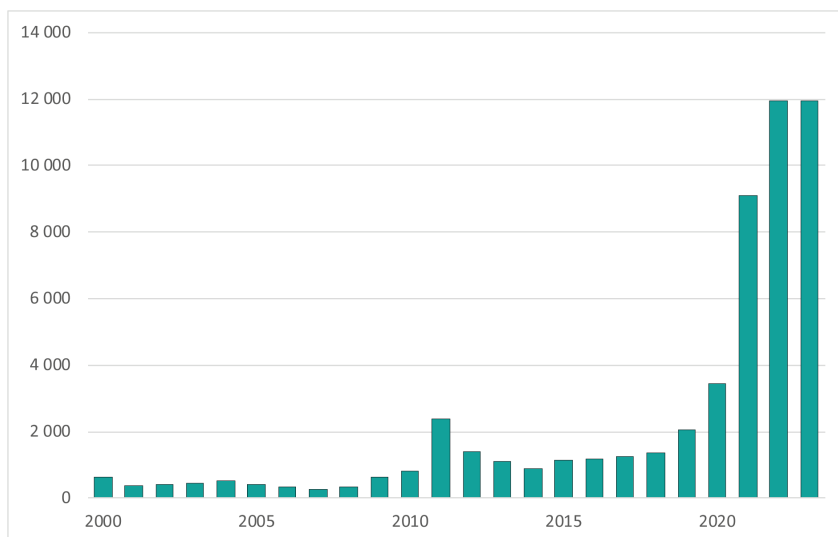
En viktig fråga är hur kunskapen om förekomst av skyddade arter tas hand om i olika sammanhang. Ska artskyddet vara funktionellt krävs att det tas tillräcklig hänsyn för att arterna ska kunna leva kvar i livskraftiga förekomster. Hur stora sammanhängande skogsområden krävs för att skogen ska fortsätta vara en funktionell livsmiljö för mindre hackspett, större vattensalamander och knärot? Finns det utrymme för ett visst virkesuttag? Är vissa mikromiljöer särskilt viktiga, till exempel små våtmarker för fladdermössens födosök? Det är frågor som det går att ge generella svar på, men där hänsynen måste utformas specifikt utifrån det berörda området och populationens status. Inte sällan krävs en utblick över det omgivande landskapet för att kunna bedöma förutsättningarna för arternas långsiktiga överlevnad.

Det är viktigt att komma ihåg att ett fynd av en art inte alltid innebär att det är en livskraftig förekomst. I vissa fall kan en art leva kvar i ett område under flera år trots att det saknas förutsättningar för långsiktig överlevnad (så kallad utdöendeskuld). Sådana artförekomster kan finnas i impediment och i små fickor även i hårt brukad skog samt i övergivna jordbruksmarker där igenväxningen inte gått för långt.

Inte tillräckligt effektivt

Artskyddet måste förstärkas för att Sverige ska kunna uppfylla såväl internationella överenskommelser som de av riksdagen fastställda miljömålen. Men enbart fridlysning är inte tillräckligt! Det nödvändigt att arbeta offensivt med artinriktade åtgärder, till exempel inom ramen för åtgärdsprogrammen för hotade arter, för att undvika den allt snabbare utarmningen av biologisk mångfald.

Det är nödvändigt att se över listan på nationellt fridlysta arter samtidigt som praxis rörande hänsyn och skydd måste ändras så att de skyddade arterna verkligen kan leva kvar på lång sikt. Ett första steg är att säkerställa att de mest sällsynta och hotade arterna ges ett strikt skydd. För dessa arter bör det dessutom tas fram vetenskapligt grundade vägledningar för långsiktigt bevarande. •

Grafen ovan visar antalet rapporter av knärot i Artportalen under perioden 2000–2024. Den lilla toppen år 2011 beror på att Svenska Botaniska Föreningen hade utsett knärot till årets växt och uppmanade sina medlemmar att särskilt eftersöka och rapportera arten. Året efter sjönk antalet rapporter kraftigt (–42 %). Fram till 2020 ökade rapporteringen därefter sakta för att sedan skjuta i höjden till följd av att behovet av skydd och särskild hänsyn lyftes fram i flera domar i mark- och miljödomstolarna. Nedan: Humlor är de viktigaste pollinerarna i skogen. Inte bara på blåbär utan även på mera ovanliga arter som knärot. På bilden syns en ängshumla besöka en knärot.

Foto: Mikael Svensson

Foto: Johnny de Jong

Artskydd medför ofta konflikter. Markägare drabbas genom att inte kunna bruka skogen, och exploatörer får inte igenom angelägna projekt. Ofta sker avgörandet i en domstol. Men det finns ett viktigt steg långt innan domstolen, nämligen dialogen. Är dialog en möjlig väg framåt, och hur ska den i så fall genomföras?

Många är de som talar om att bjuda in till "dialogmöte", eller att "ha dialog" i olika naturresursfrågor. Dialogen ska få oss att samarbeta, att bättre förstå varandra, att lyssna på varandras åsikter. Att "ha dialog" är samtidigt ett begrepp som möjligen kan ha blivit urvattnat. En person sa en gång; "Vi har pratat och pratat i 20 år nu, och vi kommer ändå ingen vart". Det tycks finnas en dialogtrötthet eftersom många samtal inte upplevs bidra till någon verklig förändring. Det verkar också finnas en

oenighet om hur utmaningar ska beskrivas och vilka förändringsteorier som ligger till grund för de olika beskrivningarna.

Delaktighet och inflytande

De allra flesta vill kunna påverka när sakfrågor som man själv är berörd av hanteras. Man vill att ens åsikter och erfarenheter ska bli lyssnade på, och man vill märka att det man har sagt spelar roll och gör skillnad. Att få möjligheten att förstå vad som pågår och att kunna bilda sig en välgrundad uppfattning av situationen är en vital del när det kommer till att förhindra eskalerande konflikt. Att sedan få vara med när det som förstås och arbetats fram sedan omsätts till handling blir den avgörande delen för att skapa hopp och framtidstro. En tro på att man kunnat bidra och påverka sin situation. Det är inte säkert att man fullt ut får igenom det man från början tänkt sig, men om man har varit delaktig under processen kan man troligen ändå vara ganska nöjd, eller i alla fall mindre missnöjd, än vad man hade varit annars.

Dialog och delaktighet handlar inte om konsensus, att alla ska tycka lika i slutändan. Dialog och delaktighet handlar om att möjliggöra en ökad förståelse och medvetenhet. Det handlar också om att utjämna skeva maktförhållanden, så att deltagarna kan kliva in i en jämbördig förhandlingssituation om den erbjuds. Men det handlar också om att man måste vara beredd att ompröva sin egen ståndpunkt. Den som inte är mottaglig för att den egna tanken om en lösning kan förändras bör inte ge sig in i ett dialogiskt samtal.

Hur får man en bra dialog?

Det finns ingen mall att följa som garanterar en bra dialog, men det finns några grundläggande principer för att skapa mellanmännisklig kontakt. Lyssna för att förstå, i stället för att ge svar på tal. Tala med nyfikenhet som grund, i stället för att försvara det du själv vill framföra. Vara autentiskt, det vill säga ärlig med dina intentioner. Ett dialogiskt samtal är ett ömsesidigt utbyte som öppnar upp för möjligheten att det finns något att lära av den andre. Min goda vän Agneta Setterwall beskriver skapandet av förståelse och lärandeprocessen på ett konkret sätt:

För att förståelse ska växa fram måste var och en få ta sig tid själv. Ingen kan snitsla en bana för andras tänkande. Alltså måste det alltid finnas en verklig möjlighet att ställa frågor om allt som hör till saken. En person kan ha "hört" något tusen gånger och ändå först nu verkligen ta in det – och då undra om det ena eller det andra.

För att förståelse ska växa fram måste var och en lyssna på hur andra ser på saken, och sedan få tid att kombinera detta med det egna perspektivet. De flesta har ingen egentlig beredskap för att på allvar lyssna på andra om inte andra först har lyssnat på dem.

För att förståelse ska växa fram måste var och en få tid att tänka och tänka efter. Vanligen ogillar människor att ändra uppfattning eller kanske till och med att nyansera sig om andra står och tittar på – man vill få dra sig tillbaka och vrida och vända på argument i fred.

Finns det olika alternativ?

När någon påbörjat sin resa till ökad förståelse behöver valmöjligheterna vara synliga. De berörda ska ha möjlighet att bilda sig en uppfattning om vad som gynnar de egna intressena på lång sikt, både individuellt och kollektivt. Ju

Foto: Annika Borg

Dialog och delaktighet ökar förståelse och medvetenhet, och motverkar meningsskiljaktigheter. Meningsskiljaktigheter kan annars utvecklas till konflikt. Konflikterna dras till domstol och domstolarna dömer av frågan ur ett rent juridiskt perspektiv. Vid denna yttersta utpost finns inget utrymme för dialog och ökad förståelse för sakfrågans natur och påverkan på den enskilde. Det innebär också att grunden till konflikten förblir olöst.

mer man förstår om villkoren för arbetsprocessen och sitt eget deltagande, desto bättre kan man förbereda sig och fatta rimliga beslut om hur man ska agera. De flesta människor bryr sig inte bara om sig själva utan vill också agera på ett sätt som gynnar samhället i stort. Om de pressas, inte förstår eller om tiden är för kort för att de ska hinna, kan deras vilja att bidra på ett konstruktivt sätt minska.

Händer detta, att viljan till att bidra på ett konstruktivt sätt minskar eller helt försvinner, kan enkla meningsskiljaktigheter utvecklas till konflikt. Konflikterna kan eskalera om de inte hanteras och ytterst dras till domstol. Domstolarna dömer då av sakfrågan ur ett rent juridiskt perspektiv. Vid denna yttersta utpost finns inget utrymme för dialog och ökad förståelse för sakfrågans natur och påverkan på den enskilde. Det innebär också att grunden till konflikten förblir olöst.

Att skapa och delta i forum där det kan ske en utforskande och nyfiken dialog, där kvaliteten i samtalet och samtalets utfall värderas högt, torde vara en av vår tids allra viktigaste frågor för de aktörer som berörs av naturresurskonflikter. Finns detta forum inom artskyddsarbetet? •

TEXT:

Sara Hommen,
enhetschef
Naturvårdsenheten
Huddinge Kommun

Foto: Karin Stenwall

"Vi behöver lyfta blicken"

Artskyddet ur konsultens perspektiv

Utredningar om artskydd genomförs i praktiken ofta av konsultföretag som är specialiserade inom ekologi. Konsulten är alltså verksamhetsutövarens resurs för att utreda ett projekt. Konsulten ska presentera en objektiv utredning om vilken effekt en exploatering får på naturvärden och samtidigt hjälpa verksamhetsutövaren att genomföra sitt projekt. Inte alltid en enkel balansgång. Konsulternas kompetens har därmed blivit en tung faktor i artskyddet. Vi ställde ett antal frågor till ett konsultföretag, Calluna AB, för att få deras perspektiv på artskyddsarbetet.

Foto: Jessica Henecke-Dahl

Foto: Anna Ignell Malmrot

Foto: Erik Owusu-Ansah

De som svarat på våra frågor är:

Eva Amnéus Mattisson: specialist och utredare inom artskydd och Natura 2000.

Håkan Ignell: fladdermusexpert, artskyddsutredare och en av Callunas grundare.

David Alvunger: fladdermusinventerare och artskyddsutredare.

Hur är medvetenheten om artskyddet hos verksamhetsutövare?

Det är numera sällan en chock för verksamhetsutövare att en prövning kan ta stopp, eller dra ut på tiden, på grund av artskyddet. Vi upplever att artskyddet kommer in allt tidigare i planeringsprocesserna. De flesta vet att artskyddet är ett nålsöga i prövningen och till exempel vindkraftsbolag och en del kommuner har hittat sin metod för att hantera artskyddet i "rätt" skeden i projekten.

Beroende på projektets karaktär så kan konsultens kompetens användas inför både val av alternativa lokaliseringar och i en ansökan. I en artskyddsutredning ingår ofta en del justeringar av planer för att minimera risken för påverkan på skyddade arter. Så även

om platsen för exploateringen är densamma kan den slutliga planen se annorlunda ut, jämfört med den initiala skissen, när artskyddet är utrett.

De allmänna hänsynsreglerna i miljöbalken säger att en verksamhetsutövare ska skaffa sig den kunskap som behövs. Men det kan vara svårt att förmedla på vilken nivå kunskapsunderlagen behöver vara för att det ska gå att göra bedömningar. En naturvärdesinventering är sällan tillräcklig för att kunna bedöma artskyddet. Ibland kan det betyda att det krävs en till inventeringssäsong, inventering i omgivningarna, GIS-analyser eller kvantitativa data över populationsstorlekar.

Förstår verksamhetsutövare att inventeringar behöver göras enligt särskilda metoder och vid lämpliga tidpunkter?

Oftast möts vi av förståelse för varför en inventering kan vara olämplig vid en viss tidpunkt. Det hänger ihop med att verksamhetsutövare idag ofta vet att artskyddet bedöms strikt, och de har erfarenhet av vad som krävs. Det blir mer effektivt att göra rätt från början. Men om utredningsarbetet är i otakt med naturgivna förutsättningar för inventering av en art eller artgrupp kan arbetet försenas med upp till ett år. Verksamhetsutövaren kan också behöva stå för våra resultat och slutsatser ända upp i miljööverdomstolen. Därför är det helt centralt att vi utför inventeringar vid rätt tidpunkt och med tillräckligt stor insats.

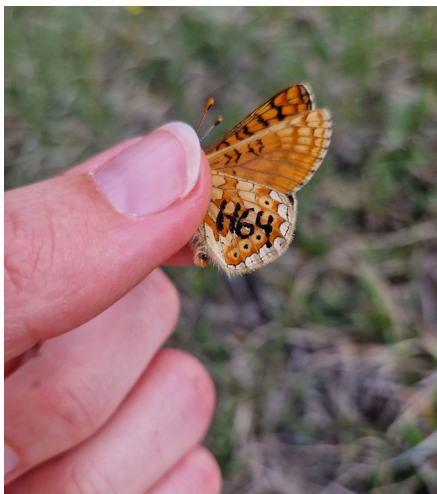

Foto: Hannah Norman.

Märkning av väddnåtfjäril (*Euphydryas aurinia*), fridlyst enligt 6 § artskyddsförordningen. Fångst-märkning-återfångst är en vanlig metod för att kunna uppskatta populationer, få information om rörelsemönster och spridning. Arbetet görs med dispens från artskyddsförordningens förbud.

Hur hårt pressas ni att genomföra projekt med hjälp av kompensationsåtgärder?

Inom artskyddet pratar vi oftast inte om begreppet kompensation utan i stället om så kallade skyddsåtgärder, och försiktighetsåtgärder.

Calluna föreslår först hur störning kan undvikas och skyddsåtgärder föreslås för att skada ska undvikas. I en artskyddsutredning utreds kontinuerlig ekologisk funktion och gynnsam bevarandestatus. Ingen av dessa får brytas på ett sådant sätt att arternas långsiktiga fortlevnad hotas. Eftersom de flesta projekt vi jobbar inom inte kan få dispens från förbuden kan då skyddsåtgärder krävas.

Skyddsåtgärder måste genomföras innan exploateringen och ha en tillfredsställande ekologisk effekt för arten det gäller. Ibland kan det bli diskussioner om vilka skyddsåtgärder som är nödvändiga. Helt naturligt, eftersom skyddsåtgärder kan innebära omfattande inskränkningar i och kostnader för det planerade projektet. I sista hand och då bara om en verksamhet kan få dispens föreslås kompensation.

Finns det en risk att artskyddet missbrukas, att arter används för att stoppa allt?

Missbruk är ett starkt ord – finns det skyddade arter på en plats ska det utredas till den grad att kunskapskravet är mött och man kan bedöma påverkan på arterna på ett korrekt sätt. Att en aktivitetsgrupp eller ideell förening lyfter frågan om artskydd är egentligen därför inte ett problem, snarare en utredningsresurs, förutsatt att tillräckliga underlag finns för att bedöma påverkan. Missbruk i betydelsen att vilja skada en tillståndprocess har vi sett, men det är inte ett stort problem och oftast är det ganska lätt att ”se igenom”.

För oss som konsulter innebär artskyddet krav på kunskap om arter och deras ekologi samt juridisk kompetens så att vi kan ta fram bra underlag. Artskyddets tillämpning är starkt beroende av praxis, vad domstolarna kommer fram till. Det kan göra det extra svårt både för oss och andra att veta om artskyddsförbuden aktualiseras i ett projekt.

Det som kan vara en risk är att artskyddet får för stort fokus jämfört med vad som är risken för den biologiska mångfalden i stort. Frågan om en fungerande grön infrastruktur som kan stå emot klimatförändringar och bidra till klimatanpassning riskerar att inte få rätt uppmärksamhet.

Vad skulle behöva justeras för att få ett effektivare artskydd?

Det beror på vad man lägger i ordet effektiv. Effektiv för arterna, för samhällsutvecklingen eller för båda? Artskyddets strikta tillämpning kan innebära en ineffektiv hantering. För effektivare prövningar av artskyddet skulle praxis behöva sätta sig. Det vill säga att det blir en förutsägbarhet i vad som

kommer att hända, om ett projekt går att genomföra eller inte. Om man utgår från syftet med artskyddet – att bevara arterna inom sina naturliga utbredningsområden – skulle artskyddet behöva bli mer ekologiskt i sin tillämpning. Skyddsavstånd till en boplat kan vara enkelt att tillämpa men kan ha mycket lite med hur den individ som använder sagda boplat störs.

Vi anser att en tydligare koppling mellan arternas ekologi och syftet med artskyddet skulle ge både den förutsägbarhet som behövs och bättre skydd för arterna. Vi kan behöva lyfta blicken från den enskilda platsen och individen till landskapet och arten. •

Calluna AB är en miljökonsult som hjälper företag och myndigheter med expertkunskap om skog, mark och vatten.

Foto: Lara Millon

André Dabolins sätter upp en autobox inför inventering av fladdermöss i Ekenabben, Kristianstad. Autoboxen spelar in de högfrekventa ljud som fladdermöss gör och som är artspecifika. Alla fladdermöss är fridlysta enligt 4 a § artskyddsförordningen.

"Vi kan väl bygga nya boplatser någon annanstans?"

Det är inne att kompensera och restaurera och att flytta arter och konstruera nya habitat på bättre platser. Exploateringsstrycket är hårt och ekologisk ingenjörskonst är det nya modeordet. Men fungerar det i praktiken? Kan vi lösa artskyddet genom att flytta runt arter och biotoper?

Frågan om ekologisk kompensation har diskuterats tidigare i Biodiverse (se temanumret om Ekologisk kompensation, nr 2/20). Slutsatserna då var att vi faktiskt inte vet särskilt mycket vad som fungerar eftersom det oftast saknas uppföljning. Många av författarna i det numret pekade på bristen på tydliga resultat. Utmaningarna är utan tvekan stora. Många sällsynta arter kräver både rumslig och tidsmässig kontinuitet, det vill säga att deras livsmiljöer hänger ihop i en grön infrastruktur, och att miljöer får finnas kvar under lång tid på samma plats. Detta gäller till exempel många av våra sällsynta lavar, mossor och svampar. Andra arter, till exempel många insektsarter, är kanske mer beroende av störningar för att trivas, men det handlar då oftast väldigt speciella störningar som är svåra att återskapa.

Evidensbaserad naturvård

Det finns en del exempel på vetenskapliga studier där man faktiskt undersökt vilka åtgärder som fungerar. Det finns en vetenskaplig disciplin som heter evidensbaserad naturvård där man granskar de vetenskapliga bevisen för att åtgärder fungerar. I det exempel jag beskriver i den här artikeln väljer jag att ge exempel från den djurgrupp som fått stor uppmärksamhet som "bromskloss" under den senaste tiden, nämligen fladdermöss.

Idéerna är många för att kunna kombinera fladdermöss och exploatering. Man vill ersätta viloplatser med holkar och konstgjorda övervintringsplatser, flytta fladdermöss, skapa nya miljöer på andra platser eller förstärka miljöer så att de nöjer sig med en mindre yta. En

annan idé är att öka insektsproduktionen som kompensation för att man tar bort habitat.

Klent bevis för att holkar fungerar som kompensation

Vad säger då det vetenskapliga utvärderingarna som gjorts? Att sätta upp holkar kan, med lite tur, innebära att man får chansen att se fladdermöss på närmare håll. Holkarna kan vara viktiga pedagogiska redskap, och en holk på rätt ställe kan ge fina upplevelser. Men tyvärr förblir de flesta holkar tomma. Holkar som komplement till redan befintliga naturvärden kan alltså vara bra, men tyvärr har det visat sig att holkar som kompensationsåtgärd fungerar väldigt dåligt. Detsamma gäller för konstgjorda övervintringsplatser. Allra sämst är det förstås att sätta upp holkar i en miljö som är exploaterad. Holkar kan aldrig kompensera för en försämrad jaktbiotop.

Förstärkning av habitat kan fungera

Att restaurera eller förstärka habitat genom att öka insektsproduktionen kan däremot vara en effektiv åtgärd som visat sig ge både större aktivitet och fler arter. En viktig fråga i exploateringssammanhang är förstås om man kan kompensera minskat habitat med ökad insektsproduktion? Som exempel kanske man vill nagga ett habitat i kanten genom att bredda en väg, och kompensera detta genom att öka insektsproduktionen i resten av området. Tyvärr är det ont om studier eller uppföljningar som bekräftar att metoden är möjlig, men det verkar rimligt att det skulle kunna fungera. Allt beror givetvis på vad det är för habitat som tas bort och hur man ökar insektsproduktionen. Att anlägga våtmarker är

TEXT:

Johnny de Jong,
CBM

Foto: Annika Borg

Foto: Johnny de Jong

Tunnlar under vägar, till exempel vägtrummor, har visat sig fungera bra som faunapassager, och som en åtgärd för att öka konnektivitet mellan skogsområden.

troligen den mest effektiva metoden att öka insektsproduktionen.

Faunapassager – både succé och fiasko

En åtgärd som både har tillämpats flitigt och utvärderats är olika typer av faunapassager. Vägar och järnvägar bidrar till att fragmentera landskapet till nackdel för många arter, inte minst skogslevande fladdermöss. En modell som bevisligen fungerar är breda broar över vägar, med vegetation i form av träd eller buskar. Dessa är dock dyra att producera och många andra modeller har provats, till exempel en form av trådar över vägen som ska guida fladdermössen rätt. Betydligt billigare, men tyvärr värdelösa för att lösa problemet för fladdermössen. Under senare år har vi börjat experimentera mer med tunnlar i stället, något som faktiskt varit framgångsrikt.

Flytta djur – riskabelt projekt men kan fungera

Att flytta på fladdermöss har visat sig vara väldigt svårt, och det finns inte heller några effektiva metoder att locka till sig fladdermöss. Det finns däremot exempel från andra djurgrupper som varit mer framgångsrika, men med varierande framgång. Det finns

Foto: Johnny de Jong

Ett lyckat holkprojekt. I den här holken bor drygt 500 dvärgpipistreller. Det mesta tyder dock på att holkar fungerar ganska dåligt som kompensationsåtgärd.

positiva erfarenheter av att flytta grodor, men framgången påverkas av en massa olika faktorer, till exempel vilka genotyper man flyttar och att den miljön som man flyttar till uppfyller artens krav, vilket i sin tur kan kräva flera år av förberedande studier.

Fungerar ekologisk ingenjörskonst?

Det är ingen tvekan om att det mest effektiva sättet att bevara arter är att bevara dem där de finns naturligt, i den miljö som de själva valt. Att identifiera och skydda, och kanske förstärka naturligt artrika områden i ett landskapsperspektiv är fortsatt en av våra viktigaste naturvårdsåtgärder. Samtidigt är det viktigt med biodiversitet även i det brukade och exploaterade landskapet, inklusive i urbana områden. Ekologisk ingenjörskonst kommer att behövas. Problemet är väl kanske att exploatörer kan ”köpa sig fria” genom använda olika kompensationsåtgärder, som till stor del är oprövade och outvärderade. Projekt kan gå igenom med hjälp av föreslagna kompensationsåtgärder, samtidigt som krav på uppföljning saknas. Vem ska betala för de kostnader som uppstår när kompensationsåtgärderna misslyckas? Kan man styra upp uppföljningen så att den blir tvingande för exploatören? •

LÄS MER:

Berthinussen, A., Richardson O.C. & Altringham J.D. (2020) Bat Conservation: Global Evidence for the Effects of Interventions. *Synopses of Conservation Evidence Series*. University of Cambridge, Cambridge, UK.

Artskyddet och skogsbruket – hur ska vi ha det?

Foto: Sara Berglund

Björn Ferry är skogsbrukare, författare, expertkommentator, styrelsearbetare och olympisk mästare i skidskytte.

Heidi Andersson kommer från byn Ensamheten i Storumans kommun. Hon är skogsägare, bloggare, entreprenör, och elvafaldig världsmästare i armbrytning.

Konflikterna mellan skogsbruk och naturvård har ökat avsevärt de senaste åren. Det starka artskyddet sätter ibland stopp för skogsbruket, utan ersättning till markägare. Samtidigt är lagarna satta att skydda den artmångfald som minskar i en förskräckande takt i skogen. Är det någon vits för markägare att bry sig om värdefulla arter och habitat, och finns det någon väg framåt? Vi träffade skogsägarna Björn Ferry och Heidi Andersson för att prata om skogen, artskyddet och brukandet.

Första skogsfastigheten som köptes in 2009 var en "hjärtefastighet" som Heidi uttrycker det. En bit skog som angränsar till byn Ensamheten, där Heidis familj funnits i generationer bakåt. Bra älgjaktmark på en höjd, med vatten på båda sidor och så ett litet skogstorp. Efter det har det blivit fler markköp, och numera är Heidi Andersson och Björn Ferry ägare till fem olika skogsfastigheter som utgör både deras jobb och pensionsbesparing.

– För mig blev den första fastigheten en dörröppnare för intresset för skogen, och för att så småningom köpa in mer och ägna mig åt det här. Efter det väcktes mitt stora intresse.

Det säger Björn, som förra året publicerade en bok baserad på dagboksanteckningar, där det framgår att mycket av hans tid och kraft går åt till att både tänka på och verka i skogen på daglig basis. Intresset för arter och kunskapen som kommer med skogsbruket har öppnat en ny värld, som han liknar vid hur det är när man lär sig ett nytt språk. Det är en helt annan upplevelse att gå i en skog där man kan namnet på de arter man ser.

Det allra mesta i skogen gör de själva, från planering och plantering till röjning och naturvårdande skötsel, så de lär känna sin skog utan och innan. Att upptäcka ett bestånd med nornor vid en bäck väcker glädje och det blir ett återkommande utflyktsmål, och Björns

engagemang i den tretåiga hackspettens liv och förekomst kan nästan likna en besatthet – i ordets mest positiva bemärkelse.

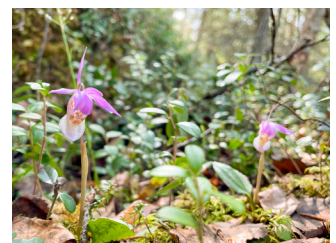
Heidi kommer från en skogsbrukande släkt, och råd och dåd om skötsel kommer till stor del från familjen, där en del också jobbar inom skogsnäringen.

– På födelsedagskalasen då pratar man skog, skrattar hon.

Annars får olika tidningar stå för inspiration och kunskapsinhämtning; Skogsstyrelsens, Skogsägareföreningens och Naturskyddsföreningens tidningar till exempel. En stor del av kunskapen kommer genom Skogsstyrelsens skogsskötselserie – en pedagogisk kunskapssammanställning som finns på nätet. Och så den egna verksamheten, många dagar av plantering i gassande sol, eller röjning tills fingrarna fryser till is. Att planera, utföra, kontrollera och dag för dag se hur det växer och utvecklas i olika skogsskiften. Det anas en stor glädje och känsla av frihet när de berättar om arbetet med skogen.

Så hur ska vi ha det?

Men i samtalet om skogen och skogsbruket återkommer de också till den frustration som titeln på Björn Ferrys senaste bok också skriker

Ofta är hela familjen med ut i skogen, minstingen i bärstol på ryggen.

Foto: Heidi Andersson

Foto: Heidi Andersson

Foto: Heidi Andersson

Foto: Heidi Andersson

ut: *Hur fan ska vi ha det?* Å ena sidan finns det starka lagar och propåer från staten att skydda arter och livsmiljöer i skogen som är viktiga för vårt allmänna bästa. Å andra sidan är det inte lätt att göra rätt – tvärtom är det de som gör rätt som till synes straffas i det rådande systemet. Den som vill avsätta skog med höga naturvärden har idag svårt att få ersättning för det, och råkar man ha sällsynta arter på sin mark riskerar man att inte kunna få avkastning för investeringar och arbete.

– Det mest frustrerande är att det smartaste man kan göra är att bryta mot alla regler. Ju mer rätt du försöker göra, desto sämre är det för dig personligen, säger Björn.

Så hur vill vi ha det i Sverige? Finns det en genuin vilja från stat och myndigheter att bevara artmångfald och värdefulla biotoper, och hur ska det i så fall finansieras? Björn och Heidi menar att en stor del av de privata skogsägarna gärna skulle vilja skydda värdefull skog om man fick ersättning för det. Men det är ju inte roligt att sitta med stora lån på något man räknat med att få avkastning från, och sen inte få bruka skogen så som man planerat.

– Man ska komma ihåg att en vanlig markägare kanske gör en stor avverkning per livstid. Stöter man då på problem så blir det inte kul. Det är ju orimligt att säga till en privat markägare att du får inte avverka här, och du får noll i ersättning. På samma sätt som är det orimligt om samhället skulle bekosta

bevarandet av varenda häckplats i skogen. Att hitta någon form av kompromiss där man väger olika intressen mot varandra, det är väl det som är lagstiftarens uppgift, säger de.

Andra finansierare?

Det är ett låst läge som drabbar enskilda, konstaterar de båda. De har sina tankar på hur man skulle kunna hitta en lösning, ett läge där både markägare och staten ger och tar – och på så sätt skapa en nödvändig känsla av ömsesidigt förtroende. De ger exempel från idrottens värld, där både staten och stora företag är med och stöttar en verksamhet som är viktig för både enskilda, lokalsamhället och Sverige i stort.

– Varför måste det bara vara skattepengar som går till det här? Det kan ju lika gärna vara företag och organisationer som har en verksamhet där de vet att de påverkar markerna, och att de gärna vill ha ett gott renommé, frågar sig Björn.

Det finns ett genuint miljöengagemang i skogsägarfamiljen i norr, och en känsla för det större sammanhanget – att vi behöver göra mer för klimat och biologisk mångfald nu och i framtiden. Och det måste ske både i det lilla och i det stora perspektivet.

– Polletten måste trilla ner, att vi har en planet att förvalta gemensamt. Det handlar inte bara om vår fastighet, Sverige eller ens Norden. Alla måste göra sin del för att helheten ska fungera, annars är det lite meningslöst, säger Björn. •

Plantering, naturvårdsinsatser, och så beundrandet av sällsynta arter som upptäcks på markerna. Att vara skogsskötare är både hårt arbete och en stor glädje enligt Heidi och Björn. Bilden i mitten visar ringbarkning av granar i naturvårdssyfte, för att gynna asp och gamla sälgar. Guckusko (ovan till höger) och norna (föregående sida) är två sällsynta orkidéarter som de funnit på sin mark.

TEXT:

Annika Borg,
Johnny de Jong,
båda CBM

Foto: Birgen Wisman

Foto: Annika Borg

Internationella konventioner

Hur påverkar de artskyddet i Sverige?

Sverige arbetar mycket aktivt internationellt för att stärka artskyddet genom olika internationella konventioner. Hur påverkar det artskyddet här hemma i Sverige, och hur går det med implementeringen av konventionerna?

Exempel på viktiga internationella konventioner som påverkar artskyddsarbetet i Sverige är Konventionen om biologisk mångfald (CBD), konventionen om internationell handel med vilda arter (CITES) och konventionen om flyttande djur (Bonnkonventionen). Men det finns också en del mindre konventioner som har betydelse, till exempel Eurobats-avtalet, som ingår i Bonnkonventionen och som handlar om skydd av fladdermöss i Europa. Med regelbundna intervall har alla konventioner rådgivande möten där forskare träffas för att enas om rekommendationer, samt partsmöten med representanter för ländernas regeringar där man tar nya beslut och resolutioner inom överenskommelsen.

Konventionen om biologisk mångfald

Genom det nya globala ramverket för biologisk mångfald som antogs för drygt ett år sedan, har Sverige förbundit sig att till 2030 ha hejdat utrotning av kända hotade arter, och "i betydande grad" ha minskat utdöenderisken för alla arter. Det kan tolkas som att inga arter som listas på den globala eller den svenska rödlistan ska få dö ut, globalt eller nationellt, och att antalet arter på rödlistorna ska bli avsevärt färre genom att arternas status förbättras. Mycket av detta ska åstadkommas genom generella åtgärder som skyddade områden och

hållbart nyttjande i jord- och skogsbruk, men för arter som kräver mer riktade skyddsåtgärder säger det globala ramverket att "omedelbara förvaltningsåtgärder" ska sättas in. För de flesta av de mest hotade arterna i Sverige finns det redan framtagna åtgärdsprogram, men överlag har de inte genomförts fullt ut. En lågt hängande frukt vore att sätta upp ett nationellt mål om att alla åtgärdsprogram ska vara fullt genomförda senast år 2030.

Eurobats

Inom Eurobats-överenskommelsen har Sverige bland annat åtagit sig att:

- skydda alla fladdermusarter,
- skydda alla koloniplatser och övervintringsplatser,
- skydda fladdermössens nyckelbiotoper,
- ha en långsiktig uppföljning av fladdermuspopulationer,
- bedriva forskning kring enskilda fladdermusarter,
- informera allmänheten om fladdermöss på ett sätt som stärker fladdermössens skydd.

Inom vissa verksamheter, till exempel vindkraft, finns långtgående resolutioner om hur vi bör förhindra att fladdermöss dör, om övervakning och tillgänglighet av data. I teorin har vi alltså ett starkt skydd av fladdermöss och krav på datainsamling.

LÄS MER:

www.cbd.int

www.cites.org

www.eurobats.org

Tre så kallade ÅGP-arter: kornsparr, fältpiplärka och barbastell. För de flesta av de mest hotade arterna i Sverige finns det redan framtagna åtgärdsprogram, men överlag har de inte genomförts fullt ut. Naturvårdsverket har för närvarande 131 åtgärdsprogram för hotade arter. I dessa beskrivs kunskapsläget om arternas och naturtypernas ekologi, hotbild och möjliga åtgärder.

Foton: Johnny de Jong

Behöver vi bry oss?

De internationella konventionerna är överenskommelser mellan stater, som inte är direkt juridiskt bindande för svenska myndigheter, företag eller personer, såvida de inte har implementerats i svensk lagstiftning eller EU-förordningar. Sverige lägger ner mycket tid och prestige på att förhandla fram konventionsbeslut som bidrar till ett starkare artskydd, men därefter händer inte alltid så mycket. Att besluta om åtgärder nationellt som går emot de beslut och resolutioner som förhandlats internationellt, eller att låta bli att implementera dem går att komma undan med tillfäll-

ligt, men är knappast hållbart i längden. Ett problem är att de flesta internationella besluts- och resolutionstexter är väldigt övergripande och svåra att konkretisera i svensk tillämpning. Det saknas dessutom ofta resurser för att genomföra allt som vi åtagit oss. Kunskapen om konventionerna är generellt dålig framförallt hos exploatörer men ibland även hos myndigheter, vilket medför att vi helt enkelt "glömmer bort" att tillämpa dem. Det krävs ett utredningsarbete för att komma fram till hur ett konventionsbeslut bäst ska genomföras i Sverige. •

TEXT:

Johnny de Jong,
Torbjörn Ebenhard
båda CBM

Foto: Annika Borg

Foto: Annika Borg

Syns inte – finns inte?

För att kunna fatta rätt beslut behövs kunskap om det man beslutar om. I skogsbruket är kunskapen om artförekomster central för att kunna arbeta hållbart. Men den kunskap som frivilliga bidrar med ses ofta som ett hot mot skogsbruket. Hur kan kunskap om förekomster av värdefulla arter gå från att ses som ett problem till att ses som den tillgång den är, som en guide till att nyttja landskapet på ett hållbart sätt?

Artskyddsarbetet är en kunskapsintensiv bransch. För att kunna bevara arter behöver vi inte bara kunna identifiera dem (vilket kan vara nog så svårt) utan också förstå hur deras populationer påverkas, positivt eller negativt, av olika åtgärder. Och så måste vi naturligtvis ha någorlunda koll på var arterna förekommer, eller skulle kunna förekomma. Därför har naturvärdesbeskrivningar blivit ett stort och viktigt inslag i varje miljökonsekvensbeskrivning i samhällsplanering och samhällsbyggnad. Ju mer vi känner till om arternas förekomst och behov, desto bättre vi kan anpassa den planerade utvecklingen så att den biologiska mångfalden bevaras. Ekologikonsulterna har här en viktig roll att spela.

När det gäller biologisk mångfald i skogen utförs mycket av inventerings- och underlagsarbetet frivilligt. Dels naturligtvis av markägarna, som ofta är de som känner till områdena allra bäst. Men även andra engagerade privatpersoner bidrar med en hel del kunskap som är nödvändig för att kunna följa gällande regler kring artskyddet. Något som dock inte alltid uppskattas, utan i stället ifrågasätts i ibland mycket skarpa ordalag.

Artskyddsutredningen (SOU 2021:51) konstaterar att ju mindre kunskap vi har, desto större är risken att vi blir onödigt försiktiga och begränsande i vad som tillåts. Att det förhåller sig så beror på att försiktighetsprincipen ska tillämpas. Det är verksamhetsutövarens, inklusive markägarens, ansvar att ta fram den kunskap som behövs. I ljuset av detta borde

Foto: Oloph Demker

FLORA- OCH FAUNAVÅRD

Skogen – en källa till stolthet

När: 24 april. Anmäl dig till konferensen här: slu.se/flofa

hen kanske vara glad att få lite draghjälp av frivilliga, så att beslutet inte innebär alltför långtgående försiktighetsmått.

I praktiken råder det dock ofta brist på kunskap om förekomst av skyddade arter. Om det saknas uppgifter om inrapporterade arter på Artportalen verkar den vanliga responsen vara att förutsätta att det inte finns några sådana. Det vill säga man utgår från att den aktuella skogen saknar högt naturvärde. Naturligtvis är det helt fel. Frånvaro av bevis är inte samma som bevis på frånvaro, eller som det elegant heter på engelska, *absence of evidence is not evidence of absence*.

Öka kunskapskraven

Det är problematiskt att samhället i så hög utsträckning är beroende av entusiastiska naturvårdsintresserade privatpersoner för att se till att lagkraven följs. Det är inte rättssäkert och objektivt. Men det är förekomsten av skyddade arter som styr, och där har verksamhetsutövaren ett kunskapsansvar. Lösningen kan inte vara att fatta beslut som baseras på mindre kunskap, det vill säga att bortse från all den information som dessa frivilliga samlar in. Då skulle risken ju vara stor att vi bryter mot lagens bestämmelser (alternativt, men i dagsläget inte så sannolikt, att alltför långtgående försiktighet iakttas). Den enda lösning som verkar både rättssäker och korrekt är snarast att öka kunskapskraven (eller se till att de som finns faktiskt efterlevs), och inte förutsätta att en viss art inte finns på ett ställe bara för att den inte har rapporterats där.

Det är som sagt verksamhetsutövarens ansvar

att samla in den kunskap som behövs för att kunna leva upp till lagstiftningens krav. Men som Artskyddsutredningen konstaterar, så kan det underlättas genom att staten tillhandahåller information. Frivilligas observationer är en viktig del av den informationen, men de skulle behöva kompletteras med andra uppgifter. En totalinventering av skyddsvärda arter är knappast ändamålsenlig, men ett underlag som, exempelvis utifrån landskaps- och skogsparametrar, indikerar vilka områden som borde undersökas lite mer noga, skulle kanske vara en möjlighet. Ett sådant skulle kunna tas fram med hjälp av modellering och valideras genom att titta på artförekomster.

Mångfald av arter

–problem eller tillgång?

Värt att fundera på är också hur artskyddet behöver utvecklas så att inte artförekomster ses som ett problem, utan som ett verktyg som guidar oss att nyttja landskapet på ett hållbart sätt. I detta sammanhang behövs det mer kunskap om hur olika arter påverkas av olika åtgärder, så att vi får veta mer om hur en brukad skog kan bidra till att bevara biologisk mångfald. Även möjligheterna till ersättning – vilka former av ersättningar och hur stora de ska vara – kan man titta närmare på. Naturligtvis ska ingen få betalt bara för att man följer lagen, men samtidigt kan det vara rimligt att tänka på fler ekosystemtjänster än massa- och virkesproduktion när man tänker kring skogens ekonomi. Med sådana incitament är det förhoppningsvis fler som ser mångfalden av arter som den tillgång de är. •

LÄS MER:

Artskyddsförordningen:
SOU 2021:51

TEXT:

Mark Marissink,
chef för SLU Artdatabanken

Foto: Johan Samuelson

BOKANMÄLAN

KLINT KARINS KÅLROT OCH KURT JÖNSSONS BONDBÖNA

Matti Wiking Leino, Lena Nygård,
Agneta Börjesson

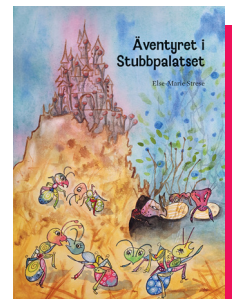
Programmet för odlad mångfald

Klint Karin i Delsbo och Kurt Jönsson i Tofta är två av de många personer som odlat och bevarat lokalsorter av köksväxter. Lokalsorter är växtsorter som bevarats inom en familj, släkt eller bygd och som har en historia. Berättelserna om sorterna är därför också en historisk beskrivning av tidigare odlingar och människorna bakom odlingarna. I ett vidare perspektiv berättar även sorterna om en del av trädgårdsodlingens kulturhistoria i Sverige. Vi kommer här nära husbehovsodlingen, den som bedrevs på torpen och i lantbruken, men också i städernas villaområden.

I början av 2000-talet samlades många lokalsorter av baljväxter och köksväxter in och dokumenterades i Fröuppropet inom Programmet för odlad mångfald (Pom). Det ledde till boken *Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna: om fröuppropets kulturarv* (2013). Där presenterades nästan tvåhundra sorter från Fröuppropet med en historik över hur länge de odlats, spridits och använts. Boken blev mycket populär och tog snabbt slut. I denna uppdaterade upplaga beskrivs Fröuppropets sorter samt ytterligare hundra lokalsorter som återfunnits och bevaras på NordGen, genbanken för fröförökade grödor. Denna bok hyllar alla de odlare som varit så villiga att genom årens lopp både bevara och dela med sig av sina fröer och berättelser.

Bondbönan 'Kurt Jönsson'.

ÄVENTYRET I STUBBSPALATSET

Else-Marie Strese

Talluddens förlag

Nu har ytterligare en barnbok producerats av f.d. CBM:aren Else-Marie Strese och titeln är *Äventyret i Stubbspalatset* (2023). Även i denna bok ligger fokus på myror. Den skildrar mötet mellan snälla myror och stygga rövarmyror som kidnappar myrpuppor. Historien skulle kanske kunna ses som en nutida samhällsskildring men det är nog inte meningen. Berättelsen är illustrerad med Else-Maries egna härliga, färgglada, fantasirika och smått psykodeliska målningar av myror och deras omgivning. Boken avslutas med ett avsnitt med myrfakta.

Håkan Tunón

Tack till alla medverkande i detta nummer:

David Alvunger

Torbjörn Ebenhard

Mark Marissink

Heidi Andersson

Sara Hommen

Mikael Svensson

Annika Borg

Håkan Ignell

Håkan Tunón

Björn Ferry

Johnny de Jong

Eva Amnéus Mattisson

Helene Lindahl

Illustration: Else-Marie Strese